

University of Groningen

Interview met oud NVBe-voorzitter Frans Brom

Swart, Jacobus

Published in:
Podium voor Bio-ethiek

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Publication date:
2018

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Swart, J. (2018). Interview met oud NVBe-voorzitter Frans Brom: "Er moet intellectueel afstand blijven om praktijken ter discussie te kunnen stellen, ook als die jou heel dierbaar zijn.". *Podium voor Bio-ethiek*, 25(2), 22 - 26. [2].

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Interview Frans Brom: “Er moet intellectuele afstand blijven om praktijken ter discussie te kunnen stellen, ook als die jou heel dierbaar zijn”

Sjaak Swart

De NVBe bestaat dit jaar 25 jaar. Reden om terug te blikken en vooruit te kijken. Frans Brom, voorzitter van de NVBe van 2012 tot halverwege 2016, wordt in deze bijdrage bevraagd over zijn visie op de rol van bio-ethiek en ethici in de praktijk, op de NVBe, en op de verhouding van ethiek tot besluitvorming. In zijn werk heeft Frans zich veelvuldig beziggehouden met ethiek vanuit een beleidsmatig perspectief (zie kader). Hij is sinds 2015 secretaris van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) en directeur van het Bureau van deze Raad.

Je bent na 2015 veel minder zichtbaar geworden in de NVBe?

Ja, mijn WRR-baan vergt veel tijd waardoor ik nog maar weinig actief kan zijn in de NVBe, die ik echter een warm hart toedraagt. De drukte van mijn baan is de reden dat ik ervoor koos niet langer voorzitter van de NVBe te zijn. Dat had dus geen principiële reden. Dat laatste gold wel voor mijn functies bij de COGEM en Unilever die zich moeilijk verhielden tot de onafhankelijke adviestaak van de WRR en die ik daarom beëindigde.

Wat doet de WRR?

De WRR adviseert de regering en het parlement over onderwerpen die over meerdere regeerperioden en ministeries spelen. Wij werken nu bijvoorbeeld aan een rapport over geldschepping door banken. Onlangs hebben we een verzoek gekregen voor een advies over de houdbaarheid van de zorg. In het najaar beginnen we aan een rapport over de opkomst van kunstmatige intelligentie en publieke waarden. En op dit moment ronden we een policy brief af over gezondheidsverschillen tussen inkomensgroepen, samenhangend met leefstijl. Dat laatste is een zeer beleidsresistent probleem. Succesvol niet-rokenbeleid slaat bijvoorbeeld in de praktijk beter aan bij hogere- dan bij lagere-inkomensgroepen en

CV Frans Brom

Frans Brom promoveerde aan de Universiteit van Utrecht op het proefschrift *Onherstelbaar verbeterd. Biotechnologie bij dieren als een moreel probleem* waarin hij een ethische analyse maakte van het beleid en de politiek inzake de dierbiotechnologie. Na een postdoc bij de katholieke Universiteit Brabant werd hij in 1998 universitair docent ethiek bij en in 2003 onderwijsdirecteur van het Ethiek Instituut van de Universiteit van Utrecht. Daarna, van 2007 tot 2015, was hij hoofd Technologie Assessment bij het Rathenau Instituut in Den Haag. Hij was hoogleraar Ethiek van de Levenswetenschappen aan de Wageningen Universiteit en vervolgens hoogleraar Ethiek van Technology Assessment aan het Ethiek Instituut. Hij was tevens werkzaam bij de Commissie Genetische Modificatie (COGEM) die de overheid adviseert over biotechnologische toepassingen. Ook was hij o.a. lid van de Raad voor Dieraangelegenheden, de commissie wetenschappelijke integriteit van de WUR en de Ethiekadviescommissie van Unilever. Naast zijn werk bij de WRR is hij sinds 2017 hoogleraar Normatieve Aspecten van Wetenschappelijke Beleidsadvisering bij het Ethiek Instituut.

doet het verschil in levensverwachting tussen hen alleen maar toenemen. Gezondheid kun je niet zoals inkomens herverdelen. Wat bij de een weggaat telt niet op bij de ander. Er is dus wel schaarste aan gezondheid maar die is niet concurrerend. Het vereist andere rechtvaardigheidsbenaderingen.

Dan zitten we midden in de bio-ethiek. In hoeverre speelt die bij de WRR een rol?

Bio-ethische vraagstukken komen in verschillende rapporten aan de orde maar zijn geen apart onderwerp. Omdat de WRR adviseert zijn er onvermijdelijk normatieve elementen in zijn werk m.b.t. tot oordeelsvorming over het overheidsbeleid. Deels komen die voort uit erkende beleidsdoelen maar vaak zitten daar ook zeer fundamentele normatieve oriëntaties in.

In je proefschrift schreef je dat beleid moet bijdragen aan 'moraalontwikkeling'.

Dat raakt aan een fundamentele lijn in mijn denken. Ik zou het nu wel anders benoemen, namelijk dat moraal zelfreflectie vereist. Je kunt je niet uitleveren aan externe regels. Ethiek gaat over autonomie en zelfwetgeving, die reflexief moeten zijn en rationele onderbouwing vereisen. In die zin ben ik meer Kantiaan geworden. Moraal is ook intermenselijk en gaat met communicatie gepaard. Dat leidt tot de ontwikkeling van een de facto moraal. Ethiek probeert fundamentele input te geven aan dat reflexieve vermogen. Dat kan op individueel, op praktijk en professioneel niveau en ook samenlevingsniveau. En het zou ook moeten plaatsvinden op globaal niveau.

Hoe zou je bio-ethiek vanuit dat gezichtspunt willen karakteriseren?

Ik vind dat de bio-ethiek deels te dicht tegen de bio-praktijk zit. Zij loopt het risico een doktersethiek of een gezondheidsethiek te zijn. Ze moet niet te veel praktijk-inherent worden want daarmee lever je je uit aan de overgeleverde moraal in die praktijk. Er moet intellectuele afstand blijven om praktijken ter discussie te kunnen stellen, ook als die jou heel dierbaar zijn. De eerste generatie bio-ethici hebben dat sterk gedaan toen ze de emancipatie van de patiënt naar voren brachten. Dat was in de tijd van Heleen Dupuis en ik heb daar grote bewondering voor. Zij namen afstand tot de praktijk waar zij zich tegelijkertijd mee verbonden voelde. Wat je nu ziet, met name door korte projecten en projectfinanciering, is dat je moet samenwerken met mensen waarop je ook kritisch moet zijn. Afstand kunnen nemen is daardoor veel moeizamer geworden.

Wat is daar het gevolg van?

Dat maakt het moeilijker grote vragen op te pakken. Dat zijn niet zozeer de vragen die met de techniek samenhangen – daar wordt veel aan gedaan – maar vragen die te maken hebben met de positionering en de organisatie van care, cure en preventie in een hoog moderne samenleving. Dat houdt in een minder bed-sized maar meer system-sized ethics. Er moet meer politieke ethiek komen in de bio-ethiek, meer rechtvaardigingstheorie. Als de overheid in de zorg terugtreedt en er een groter beroep wordt gedaan op hulp van medemensen ontstaan grote politiek-ethische vragen die raken aan concrete grenzen van zelfredzaamheid en autonomie die door ziekte, ouderdom en economische tegenspoed ook nog eens verder worden beperkt. Maar ook aan de rol van de verzorgingsstaat zijn grenzen. Niet alles is mogelijk. Je moet als ethicus daarom ook afstand kunnen nemen.

Terug naar de NVBe. Hoe kijk je aan tegen de vereniging?

De vereniging is een bijzonder goed platform met actieve bio-ethici. Wat ik ook zeer goed vind is dat we aparte onderwijsbijeenkomsten hebben. Een belangrijk deel van ons werk is immers onderwijs en training van toekomstige professionals. Verder zijn de preadviezen en discussiedagen hierover zeer belangrijk. Het kost de auteurs veel tijd maar de boekjes zijn echt de moeite waard. We zouden er meer mee moeten doen. Het Podium vervult als uithangbord een heel goede functie. Het weet een mooi midden te vinden tussen een journalistieke en een academisch benadering. De redactie krijgt ook de ruimte om zelf vorm te geven aan het blad en dat maakt het sterk.

Hebben de vereniging en bio-ethici impact?

Ja, vaak wel indirect via andere gremia. Specifieke bio-ethisch onderwerpen springen tegenwoordig minder in het oog dan pakweg 10 jaar geleden. Dat komt voor een deel omdat de bio-ethiek minder activistisch is geworden en daarmee voor de media minder interessant. Voor de praktijk is dat wel waardevoller maar ook hierin zit wel een spanningsveld.

Hoe verhoudt zich dat met het tekort aan distantie?

Ik bedoelde dat niet in activistische maar in analytische zin. Kijk, de gemakkelijke verhalen zijn gemaakt. Nu komen de moeilijke vragen over wel of niet ingrijpen in de economie, de vrijheid van geneeskundig onderzoek of het houden van dieren. Hoe om te gaan met nieuwe technologieën zoals CRISPR-Cas en het sleutelen aan embryo's? Zie bijvoorbeeld de recente rapporten van de COGEM die laten zien dat de bio-ethische vragen nu veel moeilijker en fundamenteeler zijn. Er worden grote stappen gemaakt. Maar wat houdt dat in voor besluitvorming, beleid en oordeelsvorming? Hoe komen we voorbij de oproep dat er meer debat moet komen of dat we erover moeten nadenken?

Kun je iets meer ingaan op belangrijke problemen van deze tijd?

Als eerste wil ik de gezondheidszorg noemen. Met name de politieke vormgeving van verantwoordelijkheid is belangrijk. We zijn niet zoveel verder gekomen dan de trechter van Dunning in de jaren negentig. Gelijke toegang leidt nog niet tot gelijke gezondheid. Zoals ik eerder aangaf is het concept van distributieve rechtvaardigheid niet goed bruikbaar in de gezondheidszorg. Hoe kunnen we zorg reorganiseren opdat alle inkomensgroepen profiteren van betere zorg? Wat zijn de grenzen van ons zorgsysteem, hoe kunnen we zelfredzaamheid van mensen vormgeven? Belangrijk is hoe we morele inzichten hierover kunnen vertalen in politieke en beleidsmatige stappen. De ethiek kan daarom niet zonder aandacht voor politieke en beleidsmatige systemen.

Een tweede onderwerp is human enhancement. We kunnen niet blijven vragen hierover een debat te voeren over hoe het zich verhoudt tot individuele vrijheid. Kunnen of moeten onze beelden van mens-zijn en van de samenleving grenzen stellen aan de wijze waarop dat mens-zijn verbeterd of veranderd kan worden? Hoe verhoudt het concept van gelijkwaardigheid in de samenleving – een fundamenteel beschavingsbeginsel – zich tot deze ontwikkelingen?

Een derde probleem is global warming. Daar zit ook een bio-ethische kant aan wat betreft de rol van de biotechnologie en de landbouw. De problemen met het voorzorgprincipe komen daarbij scherp naar voren omdat het principe veronderstelt dat actie in tegenstelling tot geen actie gerechtvaardigd moet worden. De ontwikkelingen kunnen echter zo'n grote impact hebben dat geen actie erger is dan wel actie ondernemen.

Ook niet ingrijpen is ingrijpen?

Ja, precies. Maar dat wil niet zeggen dat ik vind dat het voorzorgprincipe overboord moet. Maar je moet nadenken wat besluitvorming onder onzekerheid van kennis betekent als het gaat om problemen die je niet meer kunt negeren.

En wat betreft dieren?

Ja, dat is mijn vierde probleem. Ik weet niet hoe we daarmee verder moeten. Ook daar is een politieke ethiek nodig. De vraag is welke mate van bescherming een dier gegund wordt in een democratische rechtstaat. Eerlijk gezegd vind ik dat er weinig ontwikkeling is in de discussies rond dierethiek. Misschien is het wat meer sophisticated maar we schieten niet echt op. De fundamentele vraag is wat het erkennen van de eigen beschermwaardigheid van dieren (met de term intrinsieke waarde) betekent in bijvoorbeeld de voedselproductie, de proefdierpraktijk of voor gezelschapsdieren. Ik heb niet het gevoel dat we als samenleving daarin stappen maken.

Donaldson en Kymlycka worden gezien als vernieuwers in de dierethiek. Zij stappen af van een universalistische benadering. Gebruikmakend van politieke theorie en naar analogie met burgerschapdiscussies, kennen zij verschillende rechten toe aan gedomesticeerde dieren, wilde dieren in de natuur en wilde dieren die zich in een menselijke omgeving begeven.

Hun werk ken ik, eerlijk gezegd, niet voldoende. Sinds ik bij het Rathenau instituut ben gaan werken heeft de dierethiek minder mijn aandacht gekregen. Ik denk zelf dat het rechtendiscours niet noodzakelijkerwijs het juiste is. De reden is dat achter een recht een gelijkheidsidee zit. Verschillende dieren in verschillende situaties zijn echter niet als gelijken te ordenen.

Bij wilde dieren zijn rechten een nog groter probleem dan bij gedomesticeerde dieren. Als het dierenrecht op grond van het 'dierzijn' wordt toegekend dan zouden gehouden en gewilde dieren qua rechten gelijkwaardig zijn. Dat zou kunnen leiden tot een situatie waarin een diergeneeskundige ingrijpt bij alle diergezondheidsvragen in het wild. En als je dat gelijkheidsidee wilt matigen door aan verschillende groepen verschillende rechten toe te kennen, ondermijnt je het rechtenbegrip. Dan ben je precies datgene kwijt wat het rechtenbegrip in de intermenselijke verhoudingen regelt. Het is funderend voor het gelijkheidsbeginsel in de menselijke samenleving.

Je veronderstelt dat rechten gelijk zijn voor allen die rechten hebben?

Dat moet wel genuanceerd worden. Natuurlijk is er ongelijkheid onder mensen maar het rechtendiscours probeert vanuit een emancipatorisch en menselijk gelijkheidsideaal die gelijkheid als uitgangspunt te nemen. Wanneer je met een catalogus van verschillende rechten begint, hol je het rechtenbegrip dus uit. Om die reden vind ik het dierenrechtenbegrip geen gelukkige structurering. Ik ben daarom meer gecharmeerd van een verantwoordelijkheidsdiscours. Dat laat toe dat verantwoordelijkheid van mensen jegens dieren verschillend is naar gelang de omstandigheden verschillen.

In dit themanummer gaat het ook over de verhouding tussen theorie en praktijk.

Ik doe eerst een stapje terug door te constateren dat die tweedeling een vooronderstelling lijkt te bevatten, namelijk dat praktijk en theorie simpel te onderscheiden zijn. Dat praktijk iets anders is dan theorie. Dat is een valse dichotomie. Mijn ervaring is dat ethische

theorieën een rol spelen in praktijken en dat professionals zich voeden met theorieën. Bovendien, waar hebben we het over bij het begrip theorie? Utilisme, deontologie, deugdenethiek, zorgethiek, etc., het zijn gestileerde concepten die door verschillende mensen verschillend worden geïnterpreteerd. Er is dus ook een praktijk van interactieve theorievorming.

En, in hoeverre kunnen abstracte theorieën iets zeggen over wat er in praktijken gebeurt?

Ik heb zojuist het onderscheid gerelativeerd, maar er zijn inderdaad wel verschillende aanknopingspunten. En die verschillen moet je verbinden. Anders wordt de praktijk een tredmolen en de theorie irrelevant. Gelukkig bestaan er veel tussenvormen: zoals zelfreflectie door praktijkmensen waarbij gebruik wordt gemaakt van wijsgerige noties, het integreren van verschillende reflecties, het kritisch toetsen van vanzelfsprekendheden, etc. Bio-ethisch werk staat soms dicht bij de praktijk en soms dicht bij het abstracte denken.

Gezien jouw nadruk op reflectie, wat is dan de rol ethische richtlijnen in praktijken zoals medisch handelen.

In praktijken worden vaak ethische instrumenten gebruikt zoals de toetsing van medisch handelen aan de principes van autonomie, rechtvaardigheid, weldoen en geen schade doen. Dat is problematisch als het gebruikt wordt om een discussie dood te slaan. Praktische denkinstrumenten zijn echter bedoeld om een discussie te openen, van energie te voorzien en te koppelen aan theorieën, niet om op een mechanistische wijze tot een besluit te komen. Praktische uitspraken zijn vaak ook theoriegeladen. Een uitspraak als 'Dat is praktijk' is vaak een verholde opvatting van een bepaald soort theorie.

In je proefschrift definieer je een ethisch probleem als een situatie waarin de gebruikelijke manier van denken en handelen, de impliciete moraal, die tot deze situatie leidt aan haar grenzen komt. Begint ethiek als de moraal het antwoord niet kan geven?

Nee, want die pragmatistische opvatting impliceert dat de moraal antwoord kan geven op ethische problemen. Zij neemt die moraal dan als een gegeven, die pas doordacht dient te worden als ze niet meer werkt. De kern van moraal is echter dat zij op systematische wijze zelf-reflexief is. Je kunt niet een willekeurig element van een praktijk als een vanzelfsprekend uitgangspunt nemen. Dat onderwerp heb ik in mijn proefschrift niet gethematiseerd. Maar nu zou ik zeggen: ook waar geen morele problemen zijn, waar geen morele grenzen in zicht zijn, is het wezenlijk om de vraag te stellen waarom we het doen zoals we het doen.

Dat is niet gemakkelijk.

Nee, het gaat ook om grote vragen over hoe we onze samenleving moeten organiseren. Er zijn steeds feitelijke onzekerheden en hetgeen dat op spel staat is ten dele zeer fundamenteel en raakt aan grote belangen. Dat is zeker zo in de in de bio-ethiek waar het gaat om leven en dood, voedsel en niet-menselijke entiteiten met een gevoel. De vraag is hoe het beter kan.

Dat houdt ook politiek en beleid in?

Precies. Daar is een politieke ethiek voor nodig. De spanning tussen de noodzaak van besluitvorming en de morele dilemma's die daaraan verbonden zijn, hef je echter niet op. Je moet ook accepteren dat in een democratische rechtstaat er structuren zijn waarin besluiten worden genomen waarmee je het mee oneens kunt zijn, soms zelfs moet zijn. Bio-ethiek

zoals wij die bedrijven impliceert ook een denken over deze aspecten en mijn aandacht is de laatste jaren daarom verschoven naar de vraag welke maatschappelijke en politieke structuren nodig zijn als de consequentie van ethische vraagstukken.

Dank je wel voor dit interview.